

ТЭХНАЛОГІЯ ПРАЦЭСУ МАСТАЦКА-МАЎЛЕНЧАГА РАЗВІЦЦЯ ДАШКОЛЬНІКАЎ У СІТУАЦЫІ РУСКА-БЕЛАРУСКАГА ДВУХМОЎЯ

Ва ўмовах блізкароднаснага білінгвізму ў дашкольнай установе з рускім моўным рэжымам дзеці авалодваюць навыкамі элементарных зносін на беларускай мове. Для ажыццяўлення гэтай задачы неабходна, каб маўленне дашкольнікаў вызначалася не толькі сваёй правільнасцю, але і выразнасцю.

Развіццё маўлення дашкольнікаў, навучанне роднай мове даследчыкі цесна звязваюць з вырашэннем задач мастацка-маўленчай дзейнасці. Так, выкарыстанне пераказвання літаратурных твораў з мэтай фарміравання ў дашкольнікаў уменняў будаваць звязнае маналагічнае выказванне ўключае азнаямленне дзяцей з выяўленча-выразнымі сродкамі мастацкага тэксту (параўнаннямі, сінонімамі, антонімамі, метафарами і інш.). Разам з тым авалодванне гэтымі моўнымі выразна-выяўленчымі сродкамі служыць развіццю ўспрымання твораў фальклору, якое захоўвае эмацыянальна-непасрэдны характар, гэта значыць застаецца сапраўды эстэтычным успрыманнем. Такім чынам, у дзіцяці фарміруюцца свядомыя адносіны да маўлення ў яго эстэтычнай функцыі, якая праяўляецца ў выбары моўных выяўленча-выразных сродкаў для стварэння мастацкага вобраза (А.Я. Шыбіцкая, Н.В. Гаўрыш).

Разам з тым неабходна адзначыць, што маўленне становіцца вобразным, непасрэдным і жывым, па-сапраўднаму мастацкім у тым выпадку, калі ў дашкольнікаў выходзіць цікавасць да моўнага багацця, развіваецца ўменне выкарыстоўваць у сваім маўленні самыя разнастайныя выразна-выяўленчыя сродкі. Творы фальклору выконваюць у гэтай справе асноватворную ролю. Яны не толькі пашыраюць веды дзяцей аб навакольнай рэчаіснасці, але і развіваюць уменне тонка адчуваць мастацкую форму, мелодыку і рытм роднай мовы.

Найбольш характэрнымі якасцямі эстэтычна-вобразных зносін, якія ўзнікаюць паміж дзецьмі ў працэсе мастацка-маўленчай дзейнасці на працягу дашкольнага дзяцінства, з'яўляюцца правільнае вымаўленне, выразная

інтанацыя, уменне выбіраць неабходныя вобразныя моўныя сродкі для выражэння ўласных думак.

Пры стыхійным фарміраванні блізкароднаснага двухмоўя, якога практычна цяжка пазбегнуць, дзеці пачынаюць з рэцэптыўнага двухмоўя. У гэтым выпадку паўнацэннае маўленчае выхаванне ў першую чаргу абавіраецца менавіта на жывое слова фальклору. Пры такіх абставінах гэта найбольш спрыяльны шлях далучэння дзяцей да беларускай мовы як роднай, садзейнічтва засваенню яе мастацкага багацця на пачуццёвым узроўні.

Мэта тэхналогіі - распрацоўка найбольш аптымальных шляхоў далучэння дашкольнікаў да жывога слова фальклору; фарміраванне выразнасці беларускага маўлення дзяцей ва ўмовах блізкароднаснага руска-беларускага двухмоўя.

Асноўныя паняцці тэхналогіі

Да асноўных паняццяў тэхналогіі адносяцца: мастацка-маўленчая дзейнасць, вусная народная творчасць, выразнасць маўлення, эстэтычна-вобразныя зносіны.

Мастацка-маўленчая дзейнасць – гэта дзейнасць, якая мае ярка выражаную мастацкую накіраванасць і асноўнымі кампанентамі якой з'яўляюцца: успрыманне твора слоўнага мастацтва, яго элементарны аналіз, узнаўленне (рэпрадукцыя) і элементарная слоўная творчасць, якая звязана з прыдумваннем казак, апавяданняў, загадак, рыфмаваных радкоў і інш.

Агульная задача мастацка-маўленчай дзейнасці ва ўстанове дашкольнай адукацыі – адкрываць дзіцяці свет слоўнага мастацтва, выхоўваць цікавасць і любоў да кнігі, уменне яе слухаць і разумець, эмацыянальна адгуквацца на ўяўляемыя падзеі, садзейнічаць і суперажываць героям, спачуваць ім — адным словам, закласці аснову мастацка-літаратурнага выхавання дашкольнікаў, станаўлення іх як будучых слухачоў і чытачоў. Здзяйсненне гэтай задачы непасрэдна звязана з развіццём у дзяцей мастацка-літаратурных здольнасцей і ўменняў.

Вусная народная творчасць займае пачэснае месца ў агульнай сістэме мастацкага выхавання дашкольнікаў і ўяўляе сабой адносна самастойную сістэму. Яна адлюстроўвае рэчаіснасць у мастацкіх вобразах, створаных народам пры дапамозе паэтычнага слова. Галоўныя спецыфічныя рысы народнай паэтычнай творчасці - калектыўнасць, вуснасць, наяўнасць варыянтаў, традыцыйная паэтыка, асаблівасці тыпізацыі. Вусная народная творчасць мае не толькі эстэтычную каштоўнасць, але і вялікае пазнавальнае і выхаваўчае значэнне. Яна з'яўляецца адным з носьбітаў "сацыяльнай пераемнасці, якая забяспечвае ўзнаўленне этнасу" (М.Ю. Навіцкая). Разам з выхаваннем мастацкасці і духоўнасці фальклорныя творы з'яўляюцца асноўным сродкам засваення дзецьмі роднай мовы. Знаёмства з вусна-паэтычнай творчасцю суправаджаецца глыбокім пранікненнем у духоўныя карані мовы, яе выразнасць і вобразнасць. У працэсе слухання фальклорных твораў у дашкольнікаў назіраецца асаблівая цікавасць да гучання мастацкага слова. Яны адчуваюць яго рытмічнасць, мілагучнасць, вобразнасць, заўважаюць і паўтараюць вобразныя выразы, удалыя і трапныя параўнанні. Маленькія дзеці з вялікім задавальненнем імкнуча да рытмічных словазлучэнняў, мілагучных вершаў, апавядальных казак, бадзёрага скандзіравання лічылак і заклічак (К.І. Чукоўскі). Роля вуснай народнай творчасці павялічваецца ў сітуацыі блізкароднаснага білінгвізму. Яна з'яўляецца адным з найбольш эфектыўных сродкаў навучання рускамоўных дзяцей першапачатковым навыкам разумення беларускай мовы, узнаўлення пачутага, паступовага засваення мовы на прадуктыўным узроўні.

Выразнасць маўлення. Большасць мовазнаўцаў выразным лічыць маўленне, "якое пабудавана так, што самім падборам і ўладкаваннем сродкаў мовы, знакавай структурай уздзеічае не толькі на розум, але і на эмацыянальную вобласць свядомасці і падтрымлівае ўвагу слухача або чытача" (Б.М. Галавін, Ф.М. Япкоўскі, М.В. Абабурка). Працэс станаўлення выразнага маўлення дашкольнікаў знаходзіцца ў цэнтры ўвагі многіх даследчыкаў дзіцячага маўлення. У іх працах адзначаецца, што свае думкі дзіця перадае пры дапамозе простага слова, а свой унутраны стан, свае пачуцці, адносіны

выражае пры дапамозе мовы. якая мае асаблівую інтанацыю, гучанне, вобразнасць (Л.С. Выгоцкі, С.Л. Рубінштэйн, А.А. Люблінская).

Эстэтычна-вобразныя зносіны. Гэта размова педагога з дзецьмі, дыялогі дзяцей паміж сабой па зместу фальклорнага твора . У эстэтычна-вобразных зносінах ставяцца і вырашаюцца задачы камунікатыўнага развіцця дзяцей, але пры гэтым мэтай педагога з'яўляецца ўзнікненне іх ўласнай маўленчай актыўнасці, дзіцячай моўнай і камунікатыўнай самадзейнасці (А.Г. Арушанава).

Спектр мэтавых арыентацый тэхналогіі

Дыдактычныя: фарміраванне чуйнасці да моўных норм і выразна-выяўленчых сродкаў фальклору, развіццё мастацкасці беларускага маўлення.

Выхаваўчыя: развіццё асобы, узбагачэнне ўнутранага духоўнага свету, выхаванне станоўчых адносін і любасці да твораў слоўнага мастацтва, фарміраванне духоўнасці, нацыянальнага светапогляду.

Развіццёвыя: развіццё мастацка-моўнай здольнасці, інтэлектуальных аперацый аналізу, параўнання, абагульнення, творчых здольнасцей.

Сацыялізуючыя: далучэнне да нацыянальнай культуры.

Канцэптуальныя палажэнні тэхналогіі

Мастацка-маўдэнчая дзейнасць - асноватворная дзейнасць ў працэсе выхавання ў дзяцей любасці да роднай мовы, фарміравання ў іх чуйнасці да выразна-выяўленчых моўных сродкаў, развіцця адпаведнай моўнай здольнасці.

Паўнацэннае маўленчае развіццё дзіцяці без апоры на жывое слова народа немагчыма. Развіццё ў дзяцей дашкольнага ўзросту чуцця да ўспрымання вобразнага ладу фальклорных твораў фарміруе іх уменне выкарыстоўваць выразна-выяўленчыя сродкі ў сваім маўленні з першых гадоў жыцця. Старэйшыя дашкольнікі, што выхоўваюцца ва ўстанове дашкольнай адукацыі з рускім моўным рэжымам. імкнуцца навучыцца размаўляць на беларускай мове не толькі правільна, але і па-мастацку прыгожа, вобразна. Выхаванне ў дашкольнікаў успрымання твораў

фальклору спрыяе авалодванню выхаванцамі вобразнасцю звязнага маўлення.

Мова твораў фальклору - гэта і змест, і сродак выхавання і навучання дзіцяці роднай мове, яе выразнасці.

Моўны матэрыял для развіцця выразнасці беларускага маўлення павінен вызначацца пэўным багаццем як з лінгвістычнага, так і з педагагічнага пункту гледжання. Найлепшым яго узорам з'яўляюцца творы вуснай народнай творчасці, якія выступаюць не толькі як універсальная педагагічная сістэма навучання дашкольнікаў выразнасці маўлення, але і найбольш даступная для дзіцяці форма духоўнасці, праз якую яно дачыняецца да мастацкіх вытокаў беларускай мовы. Мастацтва слова ёсць мастацка-вобразная форма пазнання. Менавіта шляхам азнаямлення дзяцей з беларускім фальклорам можна найбольш лёгка і хутка далучыць іх да паглыбленага разумення вобразнага багацця роднай мовы, неабходнага для самавыражэння асобы; садзейнічаць узбагачэнню духоўнага свету кожнага выхаванца.

Крыніцай фарміравання мастацка-маўленчай здольнасці з'яўляюцца творы беларускага і рускага фальклору, эмацыянальна-вобразныя зносіны, арганізаваныя на аснове параўнання фальклорных твораў.

Засваенню дзецьмі на ўзроўні чуцця выразнага багацця беларускай мовы спрыяе наяўнасць блізкароднасных паралелей фальклорных твораў рускага і беларускага народаў. Разуменне тэксту звязана з фанетычным афармленнем, граматычнай пабудовай выказвання, але ў асноўным вызначаецца ступенню авалодвання лексікай, якой напоўнены гэты тэкст. Супастаўленне сюжэтаў блізкароднасных твораў дапамагае звярнуць увагу дзіцяці на адметнасць мастацкіх сродкаў кожнага з іх, параўнаць вобразныя словы і трапныя выразы ў паралельных мастацкіх тэкстах. Важнай умовай авалодання выразнасцю беларускага маўлення з'яўляецца параўнанне выразна-выяўленчых сродкаў рускай і беларускай мовы, што садзейнічае асэнсаванню і выкараненню памылак інтэрферэнцыі.

Разам з тым наяўнасць блізкароднасных паралелей фальклорных твораў дае магчымасць пераносу агульных спосабаў работы з аднаго матэрыялу на другі, што магчыма толькі ў тым выпадку, калі ёсць ідэнтычнасць элементаў гэтага матэрыялу.

Пры гэтым рашаючым фактарам авалодвання дашкольнікаў выразнасцю беларускага маўлення з'яўляецца ўключэнне жывога вуснага слова ў эстэтычна-вобразныя зносіны паміж дзецьмі. У працэсе зносінаў адбываецца найбольш станоўчае развіццё як камунікатыўнай здольнасці дзіцяці, так і яго здольнасці да эстэтычнага задавальнення, якія маюць непасрэднае дачыненне да авалодання выхаванцамі звязным маўленнем і такімі яго якасцям, як выразнасць і вобразнасць.

Асноўныя педагогічныя сродкі тэхналогіі і іх характарыстыка

У тэхналогіі вылучаюцца наступныя сродкі мастацка-маўленчага развіцця дашкольнікаў ва ўмовах блізкароднаснага білінгвізму:

- творы вусна-паэтычнай народнай творчасці;
- культурны літаратуразнаўчы і маўленчы патэнцыял педагога установы дашкольнай адукацыі;
- эмацыянальна-вобразныя зносіны педагога з дзецьмі і дзяцей паміж сабой.

Творы вусна-паэтычнай творчасці беларускага і рускага народаў.

Сапраўдным узорам выразнасці маўлення з'яўляецца вусная народная творчасць, якая вызначаецца шырокім колам вобразнасці і мастацкай дасканаласці. Фальклор служыць своеасаблівым першым "родным словам", тым "падручнікам", які напісаны самім народам і не толькі дапамагае дзіцяці асэнсаваць усё багацце беларускай мовы, але і выклікае ў выхаванцаў жаданне навучыцца размаўляць прыгожа па-беларуску.

Разам з тым невялікія па памеры фальклорныя творы дазваляюць пры мінімуме часу сканцэнтраваць максімум увагі на пэўных выразных сродках маўлення.

Іх частае выкарыстанне пашырае лексіку выхаванцаў, актывізуе слоўнікавы запас, знаёміць з лексічнымі выразнымі сродкамі, дапамагае авалодаць граматычнымі ладам беларускай мовы, яе інтанацыйнымі адценнямі. Знаёмства дзяцей з прыказкамі і прымаўкамі, трапнымі выразамі ўвогуле набліжае дзіця да духоўных вытокаў беларускага маўлення, яго вобразнасці. Адметна і тое, што большасць твораў маюць вершаваную форму, між тым як менавіта вершаваны матэрыял успрымаецца дзецьмі з вялікім задавальненнем і дазваляе з найбольшай карысцю звярнуць увагу дзіцяці на выразнасць маўлення.

Культурны літаратуразнаўчы і маўленчы патэнцыял педагога дашкольнай установы. Моўны асяродак, у якім жыве і фарміруецца дзіця як моўная асоба, павінен быць правільным і ў высокай ступені культурным. Пры авалодванні дашкольнікамі роднай мовай фактар маўленчага асяроддзя выкарыстоўваецца ў працэсе чытання (слухання) лепшых узораў літаратуры, у прытрымліванні пэўнага рэжыму культуры маўлення, у высокіх патрабаваннях да выразнасці маўлення педагога.

Педагогі дашкольнай установы з'яўляюцца для дзіцяці праваднікамі ў цудоўны свет фальклору. У сувязі з гэтым ім пажадана добра ведаць творы вусна-паэтычнай творчасці для дзяцей, у кожнай узроставай групе дашкольнай установы неабходна стварыць цэнтры маўленчай актыўнасці, у якія ўваходзяць кніжныя куткі, дзе выстаўлены для дзяцей лепшыя ўзоры вусна-паэтычнай творчасці двух братніх народаў. Разам з тым каб данесці да дзіцяці жывое і гаваркое народнае слова, маўленне педагога павінна вызначацца такімі камунікатыўнымі якасцямі, як правільнасць, дакладнасць, лагічнасць, чысціня, выразнасць, багацце (разнастайнасць), слушнасць.

Эмацыянальна-вобразныя зносіны педагога з дзецьмі і дзяцей паміж сабой. Паколькі важнай задачай у фарміраванні выразнасці беларускага маўлення выступае адпрацоўка навываў і ўменняў слухаць і разумець беларускае маўленне, заўважаць тых асаблівасці, што надаюць яму выразнасць і вобразнасць, асноўным сродкам першапачатковага азнаямлення дзяцей з багаццем беларускай мовы

з'яўляюцца эстэтычна-вобразныя зносіны падчас азнаямлення з творамі слоўнага мастацтва. У працэсе гэтых зносінаў дзеці авалодваюць уменнем выразна і вобразна размаўляць па-беларуску. Эстэтычна-вобразныя зносіны паводле зместу вусна-паэтычных твораў уплываюць на культуру маўлення як прамоўцы, так і слухача. Наладжванне беларускамоўных эмацыянальна-вобразных зносінаў дашкольнікаў з выкарыстаннем фальклорных твораў у час іх назіранняў за з'явамі прыроды і навакольнага асяроддзя, у працэсе беларускіх народных гульняў, мастайка-маўленчай дзейнасці дае магчымасць стварыць жывую свабодную атмасферу, якая спрыяе не толькі развіццю мастацкага ўспрымання навакольнага свету, але і фарміраванню на яго аснове вобразнасці беларускага маўлення.

Асаблівасці зместу і методыкі тэхналогіі

Далучэнне дашкольнікаў да жывога слова фальклору, фарміраванне выразнасці іх беларускага маўлення ва ўмовах блізкароднаснага руска-беларускага двухмоўя адбываецца ў працэсе іх эстэтычна-вобразных зносінаў у час мастацка-маўленчай дзейнасці. Кожны мастацкі твор, з якім знаёмяцца дашкольнікі, вызначасца сваёй мастацкай мовай, сваімі выразна-выяўленчымі сродкамі.

Змест тэхналогіі фарміравання выразнасці беларускага маўлення дзяцей ва ўмовах блізкароднаснага руска-беларускага двухмоўя прадугледжвае:

- усведамленне дашкольнікамі элементарных уяўленняў аб асаблівасцях жанраў фальклору, прызначэнні кожнага жанру і яго мастацкіх сродках; адметнасці выразна-выяўленчай сістэмы кожнага з жанраў фальклору; удасканаленне ўмення дзяцей вызначаць жанравыя прыкметы і асаблівасці фальклорных твораў;

- падвядзенне дзяцей дашкольнага ўзросту да правядзення паралеляў паміж творамі рускага і беларускага фальклору, вызначэння іх агульных уласцівасцей і адметных нацыянальных асаблівасцей;

- авалодванне выхаванцамі пэўнымі ўяўленнямі аб асноўных спосабах дасягнення выразнасці і вобразнасці рэпрадуктыўнага маўлення ў сітуацыі

блізкароднаснага двухмоўя;

- развіццё ўмення дакладна і слушна выкарыстоўваць розныя сродкі мастацкай выразнасці пры пераказе твораў беларускага фальклору, у час гульняў-драматызацый на аснове казачнай творчасці, народных гульняў-драматызацый;

- спрыянне развіццю ўмення адэкватнага выкарыстання сродкаў маўленчай выразнасці ў розных формах эстэтычна-вобразных зносін.

Тэхналагічная схема сістэмы мастацка-маўленчай работы ва ўстанове дашкольнай адукацыі ўключае: мастацтвазнаўчы, функцыянальны і нацыянальна-культурны напрамкі.

Мастацтвазнаўчы напрамак уключае ўспрыманне мастацкага твора, засваенне дзецьмі элементарных уяўленняў аб жанрах фальклору, іх прызначэнні і мастацкіх сродках выразнасці. Засваенне вобразных слоў і выказаў.

Функцыянальны напрамак скіраваны на паглыбленне уяўленняў дзяцей аб мастацкіх сродках розных фальклорных жанраў і фарміраванне ў выхаванцаў пэўных уяўленняў аб асноўных спосабах дасягнення выразнасці рэпрадуктыўнага маўлення, наладжванне эмацыянальна-вобразных зносін па творах беларускага фальклору.

Нацыянальна-культурны напрамак уключае пытанні фарміравання нацыянальнай самасвядомасці, засваенне дзецьмі адметных асаблівасцей вусна-паэтычнай творчасці рускага і беларускага народаў (параўнанне мастацкіх выразна-выяўленчых сродкаў у творах фальклору рускага і беларускага народаў).

Методыка тэхналогіі фарміравання выразнасці маўлення дашкольнікаў ва ўмовах блізкароднаснага білінгвізму ўключае методыку азнаямлення дашкольнікаў з творамі беларускага і рускага фальклору і ўласна методыку развіцця вобразнага беларускага маўлення старэйшых дашкольнікаў ва ўмовах блізкароднаснага білінгвізму.

Фарміраванне выразнасці беларускага маўлення ва ўмовах блізкароднаснага білінгвізму адбываецца паэтапна. Навучанне на кожным

наступным этапе ажыццяўляецца на фоне далейшага развіцця і ўдасканалення мастацка-маўленчых навыкаў дзяцей, набытых на папярэдніх этапах.

Першы этап навучання ўключае эстэтычна-вобразныя зносіны на аснове твораў беларускага фальклору. Асноўная ўвага ў працэсе іх правядзення звяртаецца на авалодванне старэйшымі дашкольнікамі пэўным мінімумам уяўленняў аб розных жанрах фальклору, сродках іх мастацкай выразнасці.

Пры правядзенні эстэтычна-вобразных зносін дзеці спачатку знаёмяцца з пэўным фальклорным творам, а потым выконваюць гульнявыя творчыя практыкаванні і заданні па яго змесце. Іх увага накіроўваецца на ўспрыманне выразна-выяўленчых сродкаў розных фальклорных жанраў і засваенне элементарных ведаў аб іх асаблівасцях, што спрыяе найбольш глыбокаму літаратурна-пазнавальнаму развіццю старэйшых дашкольнікаў.

Галоўнае тут – даць магчымасць дзіцяці адчуць прыгажосць мастацкага слова і вобраза, які ствараецца пад яго ўплывам. Увага дашкольнікаў звяртаецца як на змест і асаблівасці розных фальклорных жанраў, так і на асэнсаванае засваенне дашкольнікамі ведаў аб мастацтве слова наогул. Каб дзеці маглі лепей усвядоміць выразна-выяўленчыя сродкі фальклорных твораў, іх увазе прапануюцца тыя жанры, у якіх гэтыя сродкі сустракаюцца часцей за астатнія.

Так, знаёмства з мастацкім гукапісам адбываецца з дапамогай такіх жанраў, як песенькі, забаўлянькі, лічылкі.

Са стылістычнымі сродкамі выразнасці дзеці знаёмяцца ў час работы з прыказкамі, загадкамі, жартоўнымі, лірычнымі песнямі, гульнямі, казкамі, апавяданнямі, паданнямі.

Зразумела, што сцэнарыі актывізуючых зносін на першым этапе навучання, якія знаёмяць дзяцей з рознымі жанрамі, маюць сваю спецыфіку, але асноўныя іх часткі не змяняюцца:

1) расказванне твора; 2) "Сакрэты Чараўніцы мовы" (знаёмства з лексічнымі выразнымі сродкамі); 3) пагуляем - адгадаем (знаёмства з кампазіцыйнымі выразнымі сродкамі); 4) тэатральная хвілінка (знаёмства з інтанацыйнымі выразнымі сродкамі).

Калі творы беларускага фальклору, якія падбіраюцца для азнаямлення дашкольнікаў з вусна-паэтычнай творчасцю, маюць блізкароднасныя паралелі ў рускім фальклору, то азнаямленне з імі ідзе ў іншым напрамку:

1) расказванне твора; 2) параўнанне двух фальклорных твораў паміж сабой, вызначэнне іх асаблівасцей і ўласцівасцей; 3) творчыя гульнівыя заданні па змесце твора.

Авалодванне вусным маўленнем прадугледжвае знаёмства дзяцей са стылістычнымі сродкамі выразнасці. Каб дашкольнікі маглі іх хутчэй заўважыць у мастацкім творы, ім прапаноўваюцца заданні, якія ўваходзяць у частку сцэнарыя "Сакрэты Чараўніцы мовы". Гэта гульнівыя практыкаванні:

- назаві словы, якія робяць мастацкі твор прыгожым;
- назаві словы, якія сустракаюцца толькі ў казцы;
- знайдзі ў казцы прыказкі, трапныя выразы, прыгожыя параўнанні;
- падбяры прыгожыя словы да той ці іншай рэчы, з'явы, ка-
зачнага вобразу;
- знайдзі, якога прыгожага слова не хапае;
- знайдзі словы, якія надаюць твору пяшчотнасць, замілава-насць;
- знайдзі прыгожае параўнанне;
- знайдзі незвычайнае параўнанне.

Значная ўвага надаецца практыкаванням па ўспрыманні і ўсвядамленні сэнсавага складу слова. Пры іх правядзенні абавязкова ўлічваецца, што вырашэнне гэтай задачы залежыць ад жыццёвага вопыту дзіцяці, ад запасу яго ўяўленняў, ад вобразнай памяці і эмацыянальнай ацэнкі. У працэсе работы з мастацкім тэкстам дзецям даецца заданне знайсці ў творы словы, падобныя (супрацьлеглыя) па значэнні. Для гэтага праводзіцца гульня "Якія словы вы пачулі". Калі ў творах сустракаюцца трапныя выразы, то ў дашкольнікаў не толькі пытаюцца, як яны іх разумеюць, але і прапаноўваюць растлумачыць іх сэнс словамі, падобнымі па значэнні (гульня "Як сказаць інакш"). Некаторыя заданні накіроўваюцца на тое, каб расказаць пра казачную рэч, з'яву, персанаж словамі, падобнымі па значэнні (гульня "Хто раскажа інакш"). Цікаўнасць

вызвае ў дзяцей практыкаванне, дзе неабходна падабраць і ўставіць у тэкст слова, якое найбольш падыходзіць па сэнсе (варыянты слоў аднаго сінанімічнага раду прапаноўваюцца педагогам) - гульня *"Падбяры найбольш прыдатнае слова"*. Такая работа праводзіцца як с прازیчным, так і з вершаваным (паэтычным) тэкстам, дзе рыфма падказвае дзецям найбольш прыдатнае слова з пэўнага сінанімічнага раду, падкрэслівае значнасць яго выбару для прыгожай гукавой афарбоўкі верша.

Кампазіцыйныя сродкі выразнасці казачнай творчасці дзеці спасцігаюць на прыкладзе кампазіцыйнай пабудовы казак пра жывёл. Для гэтага ім даюцца такія заданні, як "Пачні казку", "Вызначы казачны канчатак", "Знайдзі ў казцы паўторы", "Колькі разоў паўтараецца ў казцы дзеянне?", "Колькі разоў сустракаецца герой з рознымі казачнымі персанажамі?", "Ці ёсць у казцы прыказкі, прыгмаўкі, песенькі, заклічкі?".

Гэтыя заданні ўключаюцца ў частку сцэнарыя *"Пагуляем -адгадаем"*. Сюды ж уваходзяць гульнявыя практыкаванні па вызначэнні рыфмаванай пабудовы вершаванага твора. Дзеці практыкуюцца ў вызначэнні аднолькавых "хвосцікаў" (канчаткаў слоў), падбіраюць словы, падобныя па гучанні, знаходзяць неабходную рыфму.

У змест сцэнарыяў актывізуючых зносін на першым этапе навучання ўключаецца *"Тэатральная хвілінка"*, якая садзейнічае засваенню выразнага вымаўлення гукаў і гукаперайманняў, адпрацоўцы інтанацыйнай выразнасці маўлення. Маўленчым матэрыялам для гэтай работы служаць творы малых фальклорных жанраў, якія ў большай ступені насычаны мастацкімі сродкамі выразнасці. Значнасць такіх практыкаванняў заключаецца ў наступным:

- па-першае, невялікія па памеры творы дазваляюць пры мінімуме часу сканцэнтраваць максімум увагі на пэўных выразных сродках маўлення;

- па-другое, выкарыстанне гэтых твораў пашырае лексіку выхаванцаў, актывізуе слоўнікавы запас, знаёміць з лексічнымі выразнымі сродкамі, дапамагае авалодаць граматычнымі ладам беларускай мовы, яе інтанацыйнымі адценнямі;

- па-трэцяе, знаёмства з прыказкамі і прымаўкамі, трапнымі выразамі набліжае дзіця да духоўных вытокаў беларускага маўлення, яго вобразнасці;

- па-чацвёртае, большасць твораў маюць вершаваную форму, таму што менавіта вершаваны матэрыял успрымаецца дзецьмі з вялікім задавальненнем і дазваляе з найбольшай карысцю звярнуць увагу дзіцяці на выразнасць маўлення.

Тэатральная хвілінка прызначаецца для развіцця ўсіх кампанентаў інтанацыйнай выразнасці маўлення выхаванцаў.

Інтанацыйныя якасці голасу адпрацоўваюцца з дапамогай мастацкіх твораў, якія маюць розны тон гучання. Дзеці знаёмяцца з пяшчотным, замілаваным тонам калыханак, радасным — заклічак, загадак, забаўлянак, жартоўных песень. Пасля праслухоўвання педагог пытаецца: "Як гучыць твор?" Разам з тым што дзеці вызначаюць асноўны тон гучання кожнага разглядаемага фальклорнага твора, іх знаёмяць з яго зменлівасцю (нават на працягу выканання аднаго твора). Так як асноўны тон гучання падкрэслівае сілу і вышыню голасу, яго выразнасць, то пасля азнаямлення з пэўнымі фальклорнымі жанрамі (калыханкі, забаўлянкі, заклічкі, песенькі) і завучвання іх на памяць, дашкольнікам раець расказаць іх з той гучнасцю, якая адпавядае іх прызначэнню.

Тэмп маўлення ў дзяцей можна адпрацоўваць з дапамогай лічылак, скарагаворак, казак. Пры гэтым таксама пажадана падкрэсліваць, што мяняць тэмп у маўленні можна ў залежнасці ад зместу апавядання ці выказвання і яго прызначэння. У калыханках тэмп маўлення павольны, у скарагаворках і лічылках -хуткі, у казках, апавяданнях, паданнях тэмп маўлення мяняецца ад змены сітуацыі.

Знаёмства выхаванцаў з тэмбрам маўлення адбываецца на матэрыяле беларускіх народных казак і апавяданняў. Пасля іх расказвання дзецям прапаноўваюцца заданні: "Адгадай, хто гаворыць", "Хто жыве ў рукавічцы", "Які казачны герой да цябе звярнуўся?", "Казачныя загадкі".

Даюцца заданні па змяненні тэмбру маўлення і ў час выканання іншых фальклорных жанраў. З гэтай мэтай праводзіцца практыкаванне "Раскажы твор ад імя...".

Спачатку з кожным жанрам фальклору дашкольнікаў знаёмяць паасобку. Так, з дапамогай *народных песень* дзеці спасцігаюць багатую гукавую афарбоўку твора, прыгожыя гукапераймалі.

Знаёмства выхаванцаў з загадкамі ўключае заданні па вызначэнні іх стылістычных сродкаў выразнасці. Гэта дасягаецца з дапамогай наступных пытанняў:

- Якія прыкметы (якасці, уласцівасці, дзеянні) рэчы ці з'явы падказваюць нам адгадку?

- Якімі прыгожымі словамі апісваецца прадмет у загадцы?

- Як бы вы апісалі яе?

- Ці ёсць параўнанне ў загадцы?

- Назавіце параўноўваемыя рэчы. З чым бы вы параўналі рэч, пра якую гаворыцца ў загадцы? Чаму?

Пры *азнаямленні з забаўлянкамі* дзеці вызначаюць асноўны тон іх гучання, памяншальна-ласкальныя суфіксы, эпітэты. З гэтай мэтай ім прапануюцца скласці ланцужок прыгожых слоў, слоўнае маляванне пэўнага персанажа. Даюцца заданні і на ўсведамленне дзецьмі гукарытмічнай пабудовы забаўлянкі: "Даскажы слова, каб гучала прыгожа", "Памянай слова, каб гучала прыгожа".

У працэсе *работы з жартоўнымі песнямі* дашкольнікі вызначаюць асноўны тон іх гучання, выконваюць заданні па вызначэнні іх стылістычных сродкаў выразнасці ("Знайдзіце перабольшванні ці памяншэнні ў змесце твора").

Знаёмства з прыказкамі суправаджаецца вызначэннем прыгожых параўнанняў - "Знайдзі прыгожае параўнанне", эпітэтаў - "Ланцужок прыгожых слоў", сінонімаў - "Знайдзі падобныя словы, якімі раскажваецца пра рэч ці з'яву", антонімаў - "Знайдзі словы наадварот". На матэрыяле прыказак увагу дзяцей звяртаюць і на сінтаксічныя сродкі мастацкай

выразнасці. Для гэтага выхаванцам прапаноўваецца памяняць месцамі словы ў прыказках, сказаць прыказку з пытальнай, клічнай, апавядальнай інтанацыяй.

Найбольш наглядна адбываецца вызначэнне асаблівасцей розных жанраў фальклору, іх сродкаў мастацкай выразнасці *пры правядзенні актывізуючых зносін другога тыпу*, дзе робяцца супастаўленні, параўнанні двух блізкароднасных твораў, іх сюжэтаў і вобразаў. Часцей гэтыя паралелі вызначаюцца ў працэсе азнаямлення з такімі фальклорнымі жанрамі, як казка і прыказка. У працэсе знаёмства дзеці назіраюць за нацыянальнымі жанравымі асаблівасцямі аднаго і другога фальклорнага тэксту. Вызначаюцца тэмы, сюжэт фальклорных твораў, падкрэсліваюцца іх сродкі мастацкай выразнасці.

Знаёмства дзяцей з рускімі варыянтамі казак пра жывёл адбываецца значна раней, чым з іх беларускімі паралелямі. Вызначальным прынцыпам пазнавальных эстэтычна-вобразных гутарак выступае правядзенне паралеляў сюжэтаў і вобразаў, іх мастацкага апісання ў блізкароднасных творах двух братніх народаў. Увага звяртаецца на рысы іх падабенства і адрознення. Пры наяўнасці песенак, заклічак дзеці ўзнаўляюць іх, падкрэсліваюць, як расказваецца ў кожнай з іх пра пэўныя рэчы і дзеянні. Параўноўваюцца прыгожыя апісанні, мянушкі казачных персанажаў, іх рэчаў, месцы дзеяння. Дзеці лепей заўважаюць нацыянальны каларыт казачнага твора, яго мастацкія моўныя асаблівасці.

Такая ж работа праводзіцца па вызначэнні падабенства паміж прыказкамі. Дзецям спачатку расказваецца на рускай мове пэўная сітуацыя, якая заканчваецца адпаведнай прыказкай. Пасля ў дашкольнікаў пытаюцца, пра што гаворыцца ў прыказцы, як пра гэта расказваецца (вызначаюцца сродкі мастацкай выразнасці). Потым педагог прапаноўвае ўзор беларускай прыказкі, падобнай па сваім сюжэце да рускай прыказкі, і дзеці вызначаюць, як расказваецца ў ёй пра адпаведную рэч ці з'яву. Гэтая работа спрыяе ўзбагачэнню вобразнага маўлення дзяцей як на беларускай, так і на рускай мове, знаёміць з вобразнай мовай беларускіх народных прыказак.

Пасля таго як выхаванцы пазнаёмяцца з усімі фальклорнымі жанрамі, на адных занятках выконваецца работа па вызначэнні аднолькавых сродкаў мастацкай выразнасці ў розных жанрах фальклору. Пры ўспрыманні жанраў дзеці адчуваюць пэўную розніцу паміж імі.

Другі этап навучання пачынаецца пасля таго, як дзеці атрымаюць першыя элементарныя веды аб асаблівасцях розных фальклорных жанраў і іх сродках мастацкай выразнасці.

Асноўнай работай на другім этапе з'яўляецца паглыбленне ведаў дзяцей аб сродках мастацкай выразнасці розных фальклорных жанраў і фарміраванне ў іх пэўных уяўленняў аб асноўных сродках і спосабах дасягнення выразнасці маўлення. У працэсе навучання не толькі замацоўваюцца і ўдасканальваюцца веды старэйшых дашкольнікаў аб пэўных сродках выразнасці, але і развіваецца іх уменне дакладна і слушна выкарыстоўваць гэтыя сродкі ў працэсе ўласнага выразнага рэпрадуктыўнага маўлення.

Пры вызначэнні метадыкі работы на другім этапе навучання мы зыходзім з агульнага метадычнага прынцыпу развіцця выразнасці маўлення, які накіраваны на развіццё ў дзяцей здольнасці да адчування эмацыянальных адценняў маўлення. Таму прыёмы навучання на другім этапе падабраны з такім разлікам, каб забяспечыць першаснае засваенне дзецьмі навыкаў выразнага маўлення, а ў далейшым і функцыянальных стыляў мовы.

Сцэнарыі актывізуючых зносін на другім этапе навучання ўключаюць гульнявыя практыкаванні і камунікатыўныя гульнявыя сітуацыі па авалодванні дзецьмі "сакрэтамі мастацкага маўлення" і будуецца як цікавае падарожжа ў краіну Чараўніцы мовы на матывах вуснай народнай творчасці. Пры гэтым дзеці знаёмяцца са сродкамі мастацкай выразнасці як аднаго, так і розных мастацкіх жанраў.

Важным прынцыпам работы на гэтым этапе мы лічым фарміраванне ў дзяцей старэйшага дашкольнага ўзросту асэнсаванага падыходу да выбару сродкаў мастацкай выразнасці.

У адпаведнасці з мэтай структурная пабудова сцэнарыяў на другім этапе навучання вызначаецца сваімі асаблівасцямі» Першая палова сцэнарыя ўключае такія часткі: "Сакрэты Чараўніцы мовы", "Маленькі тэатр", "Сустрэча з казкай*", "Пагуляем - адгадаем".

Спынімся на характарыстыцы частак, якія ўваходзяць у сцэнарыі актывізуючых зносін гэтага накірунку, больш падрабязна.

Так, у частцы "*Сакрэты Чараўніцы мовы*" дзеці далей працягваюць знаёміцца са сродкамі мастацкай выразнасці загадак. З гэтай мэтай яны выконваюць такія гульнявыя практыкаванні, як "Намалюй словамі адгадку", "Ланцужок прыгожых слоў", "Ланцужок падобных слоў", "Скажы інакш", "Знайдзі прыгожае параўнанне".

Найбольшую цікавасць прадстаўляе для дзяцей частка "*Маленькі тэатр*". Тут выхаванцы спасцігаюць сродкі мастацкай выразнасці песнак, забаўлянак, адпрацоўваюць інтанацыйную выразнасць маўлення.

Асноўны змест наступнай часткі "Сустрэча з казкай" складае азнаямленне дзяцей з казкай, дзе асноўнымі персанажамі з'яўляюцца тыя звяры, пра якіх дзеці разгадвалі загадкі, спявалі песенькі, казалі забаўлянку, лічылкі. Пасля расказвання казкі дзецям прапануюцца заданні на вызначэнне сродкаў мастацкай выразнасці: "Назаві паўторы ў казцы", "Пачні, працягвай, закончы...", "Раскажы казку ад імя...", "Закончы прыгожае словазлучэнне".

Апошняя частка сцэнарыя "Пагуляем - адгадаем" у асноўным уключае такія практыкаванні, як "Падбяры прыказку", "Пазнай па інтанацыі", "Працягвай казку", "Складзі прыказку з тых частак, што згубіліся".

Другая палова сцэнарыяў на гэтым этапе навучання вызначаецца іншай структурнай будовай: "Расказванне казкі", "Сакрэты казкі", "Разгляд ілюстрацый да казкі", "Гульні-дыялогі", "Тлумачэнне зместу прыказкі па зместу казкі" ці розныя віды яе пераказу.

Асноўнае месца тут займаюць *гульні-дыялогі*. Дзеці спачатку знаёмяцца з казкай, а потым у змест актывізуючых зносін ўключаецца работа па разыгрыванні пэўных маўленчых сітуацый па матывах беларускай казачнай

творчасці, гульні-дыялогі. Зыходзячы з камунікатыўнай функцыі мовы, дыялагічнае маўленне лічыцца асноўным і першасным. З гэтай формы маўлення неабходна пачынаць вучыць дзяцей беларускай мове. Такі падыход дыктуецца сфарміраванасцю дыялагічных уменняў і навыкаў у дзяцей на роднай мове. Пэўную значнасць для нас набывае і той факт, што для дыялагічнага працэсу камунікацый характэрна хуткае чаргаванне рэплік, кампазіцыйная прастата, выкарыстанне разнастайных маўленчых штампаў, зваротаў, воклічаў для надання маўленню эмацыянальнасці і экспрэсіўнасці, наяўнасць адпаведнай інтанацыі, мімікі, жэстаў.

Дыялог, як ніякі іншы від дзейнасці, вельмі блізкі да натуральных зносін. Не завучванне рэплік на памяць, а толькі разуменне іх зместу і запамінанне пэўнай паслядоўнасці патрабавалася нам ад дашкольнікаў. (На памяць дзеці запамінаюць толькі вершаваныя дыялогі.) Вельмі важна, каб у навучанні дыялагічнаму маўленню была пэўная паслядоўнасць, якая складаецца з наступнага чаргавання работы: слуханне і разуменне дыялагічнага ўзору, узнаўленне дыялогу па памяці шляхам імітацыі, мадыфікацыі ўнутры сітуацыі, свабоднае дыялагічнае маўленне на беларускай мове.

У нашым выпадку дыялогі складаюцца на аснове праслуханых казак з дапамогай ілюстрацый да іх, якія тут выконваюць асноўную ролю.

Спачатку дзеці разглядаюць разам з педагогам ілюстрацыю да пэўнай казкі, а потым "ажыўляюць", пераўвасобіўшыся ў яе персанажаў.

Безумоўна, зацікавіўшыся зместам выказвання, на пачатковым этапе выхаванцы імкнуцца выразіць думку з выкарыстаннем рускіх моўных сродкаў. Станоўчае ўздзеянне аказвае ўвядзенне ў гульні-дыялог любімага казачнага героя. Ён мае магчымасць у любы час уключыцца ў дыялог і выправіць памылку дзяцей. Гэты персанаж разумее толькі беларускую мову і ўступае ў зносіны з дзецьмі толькі на ёй.

Для адпрацоўкі навыкаў звязнага рэпрадуктыўнага маўлення дашкольнікам прапановуецца прыгожа *пераказаць твор*. Часта гэтае заданне прадугледжвае варыянты: пераказ у скарочанай форме, пераказ часткі твора, пераказ таго, што

больш спа-дабалася ці больш уразіла, пераказ ад імя аднаго з казачных герояў, пераказ па ўяўляемых ілюстрацыях. Падчас пераказаў звяртаецца ўвага на выкарыстанне дзецьмі ва ўласным маўленні трапных выказаў і вобразных слоў з мастацкага тэксту, складаных і простых. Названае заданне дапамагае дашкольнікам запомніць рэплікі герояў. Замацоўваючы іх у памяці, дзеці тым самым актывізуюць лексіку, што палягчае яе актыўнае засваенне. Разам з тым яны адпрацоўваюць правільнае вымаўленне і засваенне граматычных мадэляў беларускай мовы.

На трэцім этапе асноўная ўвага надаецца паглыбленню ведаў дзяцей аб тым, што кожная моўная з'ява ў фальклорным творы можа набываць пэўны характар, што выразнае маўленне вызначаецца не толькі на ўзроўні лексічных значэнняў, але і на ўзроўні граматычных і словаўтваральных значэнняў на аснове іх гукавога выражэння.

Акрэсленыя задачы здзяйсняюцца ў тэатральна-гульнявой дзейнасці. У працэсе тэатральна-гульнявой дзейнасці дзецям даюцца заданні, якія пабуджаюць іх да самастойнага пошуку спосабаў выражэння сваіх адносін да падзей і з'яў, што апісаны ў фальклорных творах. Пры гэтым улічваецца, што яго выкананне набудзе натуральны характар, а маўленне стане выразным і вобразным толькі тады, калі дзіця ўявіць сябе ў адпаведнай сітуацыі.

Асноўнай формай работы на развіцці выразнага маўлення ў працэсе тэатральна-гульнявой дзейнасці з'яўляецца *гульня-драматызацыя*, якая разам з гульнявой матывацыяй вызначаецца і сваёй камунікатыўнай накіраванасцю. Менавіта ў такой гульні з рэпрадуктыўным маўленнем (запазычанне моўных узораў літаратурнага тэксту) спалучаецца прадуктыўнае. Акрамя таго, у час яе правядзення з найбольшай дакладнасцю праяўляецца патэнцыял успрымання дзецьмі мастацкага твора, які потым пры ўзнаўленні яны раскрываюць з дапамогай прыёмаў літаратурнай тэхнікі і сродкаў мастацкай выразнасці. Пры гэтым мы ўлічвалі, што варыятыўнасць маўленчых паводзін дзяцей у гульні-драматызацыі залежыць і ад індывідуальных магчымасцей, тым больш што

сацыяльныя ролі, якія выконваюць маленькія ўдзельнікі гульні, патрабуюць ад іх пэўнай выразнасці і вобразнасці маўлення.

У якасці літаратурнага матэрыялу для гульні-драматызацыі бяруцца беларускія народныя казкі пра жывёл, якія лічацца сапраўднымі жамчужынамі ўсходнеславянскага казачнага эпасу.

Па-першае, яны вызначаюцца невялікім аб'ёмам і тыповымі казачнымі формуламі, па-другое, іх мова вельмі простая і дакладная. Самыя звычайныя, на першы погляд, словы ў тэксце казак набываюць выразнасць, трапнасць і прыгажосць. Па-трэцяе, гэтыя казкі маюць шматлікія паралелі ва ўсходнеславянскім фальклоры. Неабходна адзначыць, што падобныя сюжэты і вобразы вуснай народнай творчасці рускага і беларускага народаў не прывялі да іх змешвання, а, наадварот, выявілі адметнасць і своеасаблівасць нацыянальнай мовы, яе выразнасць і вобразнасць. Улічваючы той факт, што з рускай народнай творчасцю ў двухмоўным народным асяроддзі дзеці знаёмяцца значна раней, чым з беларускім фальклорам, у працэсе азнаямлення з апошнім увага выхаванцаў скіроўваецца на падабенства сюжэтаў і вобразаў двух роднасных казачных твораў. Гэта значна паглыбляе мастацкае ўспрыманне зместу казкі дзецьмі і станоўча адбіваецца на яе творчым узнаўленні ў працэсе гульні-драматызацыі. Дакладнае веданне дзецьмі сюжэта казак, што вызначаюцца сваімі блізкароднаснымі паралелямі, дазваляе звярнуць большую іх увагу на нацыянальныя асаблівасці беларускай мовы. Спачатку старэйшыя дашкольнікі ўспамінаюць рускія народныя казкі, вызначаюць іх тэму, сюжэт, сродкі мастацкай выразнасці, потым узнаўляюць іх у працэсе тэатральна-гульнявой дзейнасці. Праз тыдзень увазе дзяцей прапаноўваецца беларуская народная казка, якая па сюжэту і мастацкіх вобразах сродная з рускай.

Успрыманне фальклорнага твора з узнаўленнем яго ў гульні-драматызацыі спрыяе мастацкаму развіццю дзіцяці. Дыялектычнае ўзаемадзеянне разумення ўмоўнасці вобразу і адначасовае прызнанне яго як бы рэальным, сапраўдным з'яўляецца сапраўднай асновай для дынамічнага развіцця ўяўлення, фантазіі і на іх аснове развіцця звязнага вобразнага беларускага маўлення ў дзяцей

дашкольнага ўзросту. Разам з тым знаёмыя сюжэты і вобразы спрыяюць больш дакладнаму ўзнаўленню дзецьмі тэк-сту на беларускай мове. Перад узнаўленнем зместу педагог звяртае ўвагу выхаванцаў на асаблівасці мовы персанажаў у беларускай народнай казцы.

Характарыстыка дыягнастычнага блока тэхналогіі

Дыягнастычны блок тэхналогіі ўключае дыягностыку вызначэння ўзроўняў успрымання дзецьмі розных фальклорных жанраў, іх сродкаў мастацкай выразнасці, дыягностыку вызначэння ўзроўняў выразнасці беларускага рэпрадуктыўнага і прадуктыўнага маўлення дзяцей.

З мэтай дыягнасціравання развіцця мастацкасці беларуска-га маўлення ў дашкольнікаў намі распрацавана яе шкаліраванне. Умоўна выдзелены чатыры ўзроўні успрымання выразнай мовы фальклорных твораў; выразнасці беларускага рэпрадуктыўнага і прадуктыўнага маўлення.

Абследаванне праводзіцца ў выглядзе індывідуальных гутарак з кожным дзіцём і ўключае тры тыпы заданняў.

Перты тып заданняў уключае вызначэнне асаблівасцей успрымання дашкольнікамі сродкаў мастацкай выразнасці фальклорных твораў. Дзецям прапаноўваюцца тыя фальклорныя жанры, дзе пэўныя мастацкія сродкі сустракаюцца часцей і з'яўляюцца для гэтых жанраў найбольш характэрнымі: забаўкі (памяншальна-ласкальныя суфіксы), песні (эпітэты), загадкі (метафара, сінонімы), прыказкі (параўнанні, антонімы), казкі (трапныя выразы, прыказкі, эпітэты, паўторы, простая мова).

Дашкольнікам прапаноўваюць пэўны фальклорны жанр і задаюць пытанні, якія накіраваны на вызначэнне сродкаў яго мастацкай выразнасці. Колькасны аналіз дзіцячых адказаў дазваляе вызначыць чатыры ўзроўні успрымання дзецьмі старэйшага дашкольнага ўзросту выразных сродкаў беларускага фальклору.

Высокі ўзровень успрымання выразнай мовы беларускага фальклору: дзеці называюць фальклорны жанр, разумеюць яго тэму і вызначаюць самастойна такія сродкі мастацкай выразнасці, як гукаперайманні, эпітэты, памяніпальна-ласкальныя суфіксы, параўнанні,

антонімы, тыповыя казачныя выразы, метафары, сінонімы, трапныя выразы, паўторы. I

Сярэдні ўзровень ўспрымання выразнай мовы беларускага фальклору. дзеці называюць фальклорны жанр, разумеюць яго тэму; сродкі мастацкай выразнасці (гукаперайманні, эпітэты, памяншальна-ласкальныя суфіксы) яны вызначаюць як самастойна, так і з дапамогай педагога (параўнанні, антонімы, мета-фары, сінонімы, трапныя выразы, устойлівыя казачныя выразы).

Нізкі ўзровень ўспрымання выразнай мовы беларускага фальклору. дзеці з дапамогай педагога вызначаюць фальклорны жанр, разумеюць яго тэму, сярод сродкаў мастацкай выразнасці вызначаюць самастойна толькі гукаперайманні, эпітэты, памяншальна-ласкальныя суфіксы.

Менш за нізкі ўзровень успрымання выразнай мовы беларускага фальклору: дзеці не вызначаюць самастойна жанр фальклору, яго тэму, сродкі мастацкай выразнасці.

Другі тып заданняў накіраваны на вызначэнне ўзроўня выразнасці пераказу рускамоўнымі дашкольнікамі мастацкага тэксту на другой блізкароднаснай мове. Умоўна выдзелены чатыры ўзроўні развіцця мастацкасці беларускага рэпрадуктыўнага маўлення: высокі, сярэдні, нізкі, менш за нізкі ўзровень.

Высокі ўзровень рэпрадуктыўнага маўлення: усвядомленасць і поўнае разуменне тэксту, паўната яго перадачы, адсутнасць пропускаў, што парушаюць логіку выказвання, паслядоўнасць, адсутнасць працяглых пауз, інтанацыйная выразнасць, дастатковая гучнасць, дакладнасць вымаўлення, наяўнасць простага мовы, вобразных слоў і траных выказаў.

Сярэдні ўзровень рэпрадуктыўнага маўлення: усвядомленасць і поўнае разуменне тэксту, недастатковая паўната яго пералачы, частковая наяўнасць пропускаў, што парушаюць логіку выказвання, паслядоўнасць, невялікая наяўнасць працяглых пауз, інтанацыйная выразнасць, дакладнасць вымаўлення, рэдкае ўключэнне простага мовы, вобразных слоў і трапных выказаў.

Нізкі ўзровень рэпрадуктыўнага маўлення: няпоўнае разуменне тэксту, недастатковая паўната яго перадачы, наяўнасць пропускаў, што парушаюць логіку выказвання, недастатковая паслядоўнасць, наяўнасць працяглых пауз, адсутнасць інтанацыйнай выразнасці, адсутнасць простага мовы, вобразных слоў і трапных выразаў.

Менш за нізкі ўзровень рэпрадуктыўнага маўлення: неразуменне тэксту, адсутнасць паўнаты яго перадачы, наяўнасць працяглых пропускаў, што парушаюць логіку расказвання, парушальны рытм, наяўнасць працяглых пауз, адсутнасць інтанацыйнай і стылістычнай выразнасці маўлення.

Трэці тып заданняў накіраваны на вывучэнне сфарміраванасці ў дзяцей дашкольнага ўзросту выразнасці вуснага прадуктыўнага маўлення. З гэтай мэтай дзеці складаюць апавяданне па ілюстрацыі да знаёмай казкі. Умоўна выдзелены чатыры ўзроўні развіцця выразнасці беларускага прадуктыўнага маўлення: высокі, сярэдні, нізкі, менш за нізкі ўзровень.

Высокі ўзровень прадуктыўнага маўлення: звязнае выказванне адпавядае тэме, сюжэт разгортваецца лагічна і паслядоўна, захоўваецца кампазіцыя апавядання (пачатак, сярэдзіна, канец), выкарыстоўваюцца сродкі мастацкай выразнасці (лексічныя, граматычныя, інтанацыйныя), адчуваецца невялікі інтэрферыруючы ўплыў рускага маўлення.

Сярэдні ўзровень прадуктыўнага маўлення: звязнае выказванне адпавядае тэме, сюжэт у сваёй большасці разгортваецца лагічна і паслядоўна. Кампазіцыя захоўваецца часткова (няма канца ці пачатку). Сродкі мастацкай выразнасці сустракаюцца рэдка. У асноўным гэта эпітэты і памяншальна-ласкальныя суфіксы, простая мова. Адчуваецца ўплыў рускага маўлення.

Нізкі ўзровень прадуктыўнага маўлення: звязнае выказванне адпавядае тэме. Амаль не захоўваецца кампазіцыя. Падзеі адлюстроўваюцца без пэўнай паслядоўнасці. Звязнае выказванне носіць характар пералічэння. Сродкі мастацкай выразнасці амаль не выкарыстоўваюцца, у асноўным сустракаюцца эпітэты. Найбольш моцна адчуваецца інтэферыруючы ўплыў рускага маўлення.

Мени за нізкі ўзровень прадуктыўнага маўлення: сачыненне носіць характар пералічэння, складаецца з асобных слоў, у асноўным гучыць на рускай мове.

Вынікі дыягностыкі дазваляюць вызначыць даступнасць эстэтычнага ўспрымання розных жанраў фальклору у адзінстве іх зместу і формы; уменне дашкольнікаў вызначаць сродкі выразнасці ў фальклорных тэкстах і выкарыстоўваць іх у сваім уласным маўленні; уменне рускамоўных дашкольнікаў пераказваць беларускія мастацкія тэксты, уменне дашкольнікаў складаць самастойнае апавяданне па ілюстрацыі да знаёмай казкі.

Выніковасць тэхналогіі.

Эксперыментальная апрабацыя тэхналогіі развіцця мастацкага маўлення старэйшых дашкольнікаў у сітуацыі блізкароднаснага білінгвізму паказала, што рускамоўныя дашкольнікі дасягаюць дастаткова высокіх вынікаў развіцця выразнасці беларускага рэпрадуктыўнага і прадуктыўнага звязнага маўлення (адпаведна высокі ўзровень -- 23,8 і 21,2 %; сярэдні -- 40 і 37,5; нізкі -- 25 і 30; дастакова нізкі - 11,2 і 11,2 %). Гэтыя паказчыкі можна лічыць арыентавальнымі пры ацэнцы эфектыўнасці работы па тэхналогіі мастацка-маўленчага развіцця старэйшых дашкольнікаў ва ўмовах блізкароднаснага білінгвізму.

Распрацаваныя падыходы да развіцця выразнасці маўлення дашкольнікаў пакладзены ў аснову адукацыйнай вобласці "Развіццё маўлення" вучэбнай праграмы дашкольнай адукацыі.

Прадуктыўнасць дзейнасці педагога па тэхналогіі мастацка-маўленчага развіцця дашкольнікаў ва ўмовах блізкароднаснага білінгвізму вызначаецца на аснове двух узроўняў.

Першы ўзровень малапрадуктыўны. Педагог у рабоце выкарыстоўвае гатовыя канспекты заняткаў, пры гэтым ён з цяжкасцю іх адаптуе да ўзроставых, індывідуальных, маўленчых асаблівасцей дзяцей, з якімі працуе.

Другі ўзровень прадуктыўны. Педагог умее падбіраць маўленчы, літаратурны і дыдактычны матэрыял для правядзення заняткаў, здольны

граматна камбінаваць змест, метады і прыёмы правядзення заняткаў, умее аналізаваць вынікі сваёй педагагічнай дзейнасці.

Літаратура:

1. Старжынская, Н.С. Развіццё беларускага маўлення дашкольнікаў / Н.С. Старжынская, Дз.М. Дубініна. – Мінск: Новыя веда, 2008.
2. Старжынская, Н.С. Заняткі па развіцці маўлення і маўленчых зносін / Н.С. Старжынская, Дз.М. Дубініна. – Мінск: Белы вецер, 2009.
3. Дубініна, Дз.М. Родныя вобразы ў паэтычным слове / Дз.М. Дубініна. – Мінск: Белы вецер, 2009.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ